

Әлімбекова С.Қ., Мысаева Қ.Н.

**Ақпаратқа тәуелділік
қаншалықты қауіпті**

Соңғы онжылдықта ақпаратқа тәуелділік әр түрлі жастағы адамдар мен қоғамның әр түрлі әлеуметтік тобында кеңінен таралуда. Бұл мақаланың негізгі мақсаты – қоғамдағы ақпаратқа тәуелділіктің қаншалықты қауіпті екенін жан-жақты қарастыру.

Түйін сөздер: ақпаратқа тәуелділік, интернет-тәуелділік, ақпараттық қоғам, әлеуметтік желі.

Alimbekova S.K., Myssayeva K.N.

**The risk of information
dependence**

Information dependence is widespread among different age and social groups. The purpose of this article – to consider the general aspects of the negative impact of information depending on the society.

Key words: information dependence, Internet-dependence, information society, social networks.

Алімбекова С.Қ., Мысаева Қ.Н.

**Опасность информационной
зависимости**

За последнее десятилетие информационная аддикция получила широкое распространение среди различных возрастных и социальных групп общества. Цель настоящей статьи – рассмотреть общие аспекты негативного влияния информационной зависимости на общество.

Ключевые слова: информационная зависимость, интернет-зависимость, информационное общество, социальные сети.

АҚПАРАТҚА ТӘУЕЛДІЛІК ҚАНШАЛЫҚТЫ ҚАУІПТІ

XXI ғасыр – ақпарат ғасыры деген атау бердік. Ақпаратқа қолжетімділік жеңіл, қарапайым әрі жылдам үрдіске айналды. Ақпараттың тасқыны секундтап артуда. Ақпараттың қолжетімділігі аудиторияның жас ерекшелігін талғамайтын болды. Ақпаратқа дереу ие болуға соңғы үлгідегі смарт техникалар, ұялы байланыс көздері, түрлі әлеуметтік желілер де өздерінің зор үлесін қосып отыр. Бүгінгі қоғамда виджет, гаджет, блог, Facebook, Twitter, YouTube сияқты құралдар мен желілерді кез келген тұтынушы еркін қолданып әрі мәліметті де жылдам алады. Бұдан келіп адам миы ақпарат «жаулап алды» деуге болады. Осыдан келіп адам өздігінен-өзі ақпаратқа тәуелділік сезімін бастан кеше бастайды. Яғни адамдар ақпараттық тәуелділікке душар болады. Ресейлік сарапшылардың пайымдауынша, қоғамда соңғы он жылда ақпаратқа тәуелділік деңгейі тіптен артқан. Саралап көрейік, ақпаратқа тәуелділік дегеніміз не? Ол қауіпті ме? Ақпаратқа тәуелділік дегеніміз – адам толығымен бұқаралық ақпарат құралына тәуелді болуы, жаңалықтар, түрлі ойын-сауықтық, танымдық мәліметтер, түрлі бағдарламалар, теле арналар мен радиолардың шығарылымдары, сонымен бірге интернеттегі мәліметтер осылардың барлығына дерлік тәуелді болуы. Кейбір тұтынушы мұнда ешқандай алаңдаушылық жоқ деп ойлайды. Алайда, зерттеушілер ақпаратты шамадан тыс тұтыну арқылы адам «өзіндік менін» жоғалтатындығын айтады. Бұған дейін де айтылып жүргендей, бұқаралық ақпарат құралы адамның ой-санасына, көзқарасына зор ықпал ететін мықты құрал. Адам миы ақпарат толқынынан шамадан тыс артуынан «соққы алуы» әбден мүмкін.

Бір қарасақ, ақпаратқа қол жетімділік арзандай түсті. Еркін мәлімет алмасып, кез келген уақытта ақпаратты игеру мүмкіндігіне ие болдық. Ал тереңнен үңілер болсақ, біз шын мәнінде керек, нағыз керек ақпаратқа қол жеткізіп отырмыз ба? Міне, ойланатын мәселе. Бұл тұрғыда ресейлік кәсіби блогер Надежда Баловсяктың мына пікірін негізге алсақ. «Бүгінгі ақпараттық әлемде – адамзат баласының алдында өте күрделі мәселе тұр. Ол – шын мәнінде қажетті болып табылатын ақпаратқа ие болу мәселесі. Ақпаратқа қол жетімділік шартты түрде ғана сияқты. Алайда шын іздестіру барысында нағыз керек ақпаратты, қажетті ақпаратты табу

оңай емес. Сол мол ақпараттың ішінен нағыз керегі қайсы екендігін ажырату тіптен қиын. Қажетті, қажетсіз ақпаратты игере беру – бұл ақпараттық тәуелділік», – дейді блогер. Расында, осы мәселе алаңдататын адамдар үшін ақпарат алаңынан тыс өмір сүру мүмкін емес. Міндетті түрде олардың миына кез келген ақпарат түсіп отыруы керек. Жол жөнекей баспасөзді оқу, түскі үзілісте – ақпараттық сайттарды, үйдегі демалыс кездері – блогтарды оқу немесе теледидар көру, көлікте аудиокітаптарды тыңдау сияқты жағдайлар бір қарағанда теріс қылық сияқты емес. Бұл адамның уақыт үнемдеуі деп те қарауға болады. Бірақ, ақпарат ағынына деген мұндай көзқарастың соңы жақсылыққа апармасы анық. Бұл жайында Надежда Баловсяк «Здоровье компьютерного пользователя: информационная зависимость» атты еңбегінде былай деп пікір білдіреді. «Ақпаратты тек тұтынып қана қоймай, оны ой елегінен өткізіп, «өңдей» білу керек». Мәселен бір киноны көрсеңіз соның үлгі аларлық ұтымды тұстарын ой таразысына салып, алған әсерлеріңізбен бөліскіңіз келеді ғой. Дәл сол сияқты, ақпаратты оқығаннан кейін оны таразылау керек, әрі бір пайымға келген жөн. «Қабылданған мәліметтерді өңдеу» ережесін іске қосу керек. Ақпаратты тұтынуды ғана мақсат етпей, бір мезгіл өзіңмен өзің болып, өмір жайлы, болашақ жайлы ойлаған жөн. Адам ақпаратты тұтына берген сайын өзінің жеке өміріне көңіл де аудармайды. Ақпарат тасқынында шынайы өмір мен мәселелер қала береді. Ақпаратты тек қабылдай беру адам миында ілім-білімге айналмайды. Тек қабылдап қана үйренген ми таразылау, ойлау сияқты қызметтерге қабілетсіз бола бастайды» [1]. Иә, адамға қауіптілігі жағынан ақпарат тасқыны да су тасқынынан кем емес. Суда жүзіп әрекет етпесең тұңғыққа батып кететіндігің белгілі. Сондай-ақ өзеннің бүкіл көлемін жүзіп өту әркез мүмкін емес, жүзуге қарсы көрсетілімдері бар белгілері бар. Сол сияқты ақпаратты да миға сіңіре беріп, бірақ оны қозғап, әрекет етпесеңіз тұңғыққа батып, ойлау қабілетінен ада болуыңыз әбден мүмкін. Үлкен өзеннің арнайы қауіпсіз жерін тауып, белгілі бір көлемде ықшамдалған аймағын ғана жүзетініңіздей, көп ақпараттың да шынайы керегін таба білу үлкен де күрделі мәселе. Бұл ақпаратқа тәуелділіктен ажырататын алғашқы қадам десек те болады. Бір қарапайым мысал келтірейік, сіз киім сатып алу үшін базарға бардыңыз. Әрине, киім мол. Десекте, өзіңізге қажеттісін, керегін таңдайсыз. Ал бұл саладағы «шопоголиктер» киімнің қажет-қажетсізіне

қарамай сатып ала береді. Нәтижесінде керексіз, қажетсіз киім-кешек артып, бір сөзбен айтқанда «қоқыс» көбейеді. Бұдан ретсіздік, киім-кешектің шашылуы орын алады. Дәл сол сияқты өз миыңызды «сақтау орыны» деп елестетсеңіз, шынайы қажет ақпаратты таба алмасаңыз онда мида да ретсіздік пайда болады. Ол өз кезегінде ойлауды нашарлатып, ми қызметін әлсіретеді.

Reuters агенттігі әр елдің 1000-нан аса іскер адамдарының арасында «Прилипшие к экрану: информационная зависимость в мире» атты зерттеу жүргізген екен. Нәтижесінен белгілі болғандай, тең жартысы ақпарат олар үшін наннан да қымбат екендігін айтқан. Сонымен бірге тең жартысы, компьютер арқылы «іздеу» тетігін жиі пайдаланатындығын жеткізген. Ал қалған жартысы, ақпараттың көптігі сонша оны игеру мүмкін еместігін айтады. Бұл орайда Питтсбургск университетінің профессоры Кимберли Янгтің айтуынша, ақпаратқа тәуелді адамдар күйзеліске көп ұшырайды екен. «Ақпаратқа тәуелділіктің салдарлары әртүрлі болады: ажырасу, қоршаған ортамен байланыста мәселелер туындау, жұмыстан шығып қалу, үлгермеушілік», – дейді Янг.

Бұл зерттеу мақалада біз ақпаратқа тәуелділіктің қауіптілігін сөз етіп отырмыз. Көбіне қоғамда ақпаратқа тәуелділік пен компьютерге тәуелділік ұғымын шатастырады. Шын мәнінде екеуінің ұғымы екі бөлек дүние. Әрине, біз ақпараттың көп бөлігін компьютер арқылы аламыз әрі ақпараттық тәуелділік мәселесі де осы интернеттің дамуымен бірге пайда болып отыр. Десекте, ақпараттық тәуелділік дегеніміз ол – кез келген ақпарат көзі арқылы ақпаратты тұтынуға деген тәуелділік. Оған интернет, телеарналар, радио, кітап, газет барлығын жатқызамыз.

Ақпаратқа тәуелділік мәселесі екі фактормен тығыз байланысты. Біріншіден, біз күнделікті соқтығысатын ақпарат ағыны шамадан тыс көп. Бұл ақпараттарды сараптау былай тұрсын, оны игерудің өзі мүмкін емес. Екінші жағынан ақпарат тасқынынан өзімізді қорғағанның орнына біз ақпараттық кеңістікте өмір сүруге дағдыланып келеміз. Күнделікті ақпаратты игеру талабы артып келеді, міне бұл ақпаратқа деген тәуелділік. Адамзат баласына деген білімнің көлемі ғана артып отырған жоқ, сонымен бірге оған қолжетімділік те артып отыр дедік. Ал кез келген қолжетімді дүние уақыт өте келе өз бағасын жоғалта бастайды. Ақпаратта да солай. Бұрынырақтары ақпаратты игеру, меңгеру, оны қолдана білу бағаланған болса, қазіргі жағдайда

– ақпаратты ой елегінен өткізіп, саралау «артық» саналып отыр. Ақпарат ағынының көптігі сондай, қайталап айтайық адам оны таразылап, өңдеуге қауқарсыз. Ақпаратқа тәуелділіктің қауіптілігі де сол – адам көп ақпаратты сіңіреді, бірақ оны өңдемейді. Автоматты түрде сіңіріп қана қояды десек болады. Оны әрі қарай өңдеу жүзеге аспайды. Ақпаратқа тәуелділікке итермелейтін шаралар айналамызда толып жатыр. Мәселен, қоғамдық көліктердегі жарнамалар, радио. Дәл сол сияқты дүкендердегі, супермаркеттердегі, такси, басқа да қоғамдық орындардағы теледидар, радио, бұның барлығы – ақпарат көздері болып табылады. Біз көңіл аудармай өте шығамыз дегенімізбен, ми ерікті түрде қабылдап үлгереді. Салыстырып қарасаңыз қаншама ақпараттар бір-бірінен аумайды. Айтары түптеп келгенде бір мағына. Бірақ түрлі дереккөздерден оқып, біз оларға уақыт құтпаймыз. Ақпаратқа тәуелділіктен қалай құтылуға болады? Ең алдымен мүмкіндігінше ақпарат көздерін азайту қажет. Мысалға, теледидар мен радионы қажет емес уақытта сөндіріп қою. Әлеуметтік желілерді аз қолдану. Тек жұмыс мақсатында ғана интернетті қолданып, нағыз керекті мәліметті ғана алу. Ең маңыздысы ақпаратпен жұмыс істей алу. Іздеу тетігін басқаннан кейін пайда болған барлық ақпаратқа назар аудара бермей, ең керекті ақпаратқа үңіле біліңіз. Ешкім де барлығын білуі мүмкін емес. Бір адам барлығын игеру үшін, әлемде ақпарат көлемі тым көп. Оның барлығын біле беру қажет еместігіне көндігіңіз. Кей кезде «аз білсең, тыныш ұйықтайсың» деген қағиданы естен шығармаған жөн. Бұл орайда ақпарат мәдениетін білген жеткілікті. Ақпараттық мәдениет дегеніміз – адамға ақпараттық кеңістіктің қалыптасуына қатысуға және ол кеңістікте еркін бағдарлай алуға, ақпараттық өзара іс-әрекетке түсуге мүмкіндік беретін білім деңгейі. Э.Л. Семенюктің пікірі бойынша «ақпараттық мәдениет – адамның, қоғамның немесе оның бір бөлігінің ақпараттармен жұмыс істеудің барлық түрлері – ақпараттарды алу, өңдеу, жинақтау және осының негізінде сапалы жаңа ақпаратты құру және практикалық қолдану бойынша жетілу деңгейі» [2].

Бүгінгі қоғамда ақпаратты қолдану деңгейіміз қандай деген сұраққа жауап іздеу үшін мына зерттеуге назар аударып көрейік.

massaget.kz сайтының мәліметтері бойынша:

– әр 20 минут сайын facebook-те бір миллион сілтеме таралады;

– әр сағат сайын facebook-те 4,5 миллион адам қандай да бір іс-шараға шақыру алады;

– әр минут сайын facebook-те 100 мың адам дос болып қабылданады;

– барлық қолданушылардың 50 пайызы аптасына 1-5 сағат уақытын әлеуметтік желілерде сөйлесумен өткізеді;

– әр секунд сайын 8 адам қандай да бір әлеуметтік желіге тіркеледі;

– Google-дегі іздеу саны күніне 1 миллиардтан асады;

– адам саны жағынан Facebook Қытай, Үндістан елдерінен кейінгі әлемдегі үшінші «мемлекет»;

– орта есеппен алғанда әрбір қолданушы өз аккаунтына күніне 2 рет кіреді;

– жыл сайын әлемде шамамен 100 адам әлеуметтік желіде қалдырған хаты үшін өмірден озады;

– әлеуметтік желілер интернетте уақыт өткізудің тәсілі саналатын порнографиялық сайттарды басып озды;

– әлеуметтік желі әлемдегі әрбір үшінші жұптың айрылысуының басты себепшісі;

– АҚШ елінде қиылған некелердің 10 пайыздан астамы әлеуметтік желілердің «арқасы»;

– балалардың 80 пайызында әлеуметтік желілерде өздерінің жеке аккаунты бар;

– жаңалықтар адамдарға басқа каналдар арқылы әсіресе әлеуметтік желілер арқылы келетін болғандықтан әлемдік 25 газеттің 24-інде таралым саны азайған;

– Танымал әлеуметтік желілердің көбісі қолданушының өшірген суреттерін сақтайтыны анықталды;

– Facebook бар болғаны бір жыл ішінде 200 миллион қолданушы жинаған, ал телеөндіріске 60 миллион көрермен жинауға 13 жыл уақыт кетті;

– бүгінде 5 компанияның төртеуі жұмысшыларды іздеу кезінде әлеуметтік желілердің көмегіне жүгінеді.

Ал, Қазақстанда 5,6 миллион адам әлеуметтік желілерді күнделікті пайдаланады екен. Ең танымал әлеуметтік желілердің қатарында күніне 1 млн. 125 мың рет қаралатын «Мой мир» (3 миллионнан астам қазақстандықтар тіркелген), 558 мың рет қаралатын «Одноклассники», 252 мың рет қаралатын «В контакте», 410 мың рет қаралатын «Facebook» -ті жатқызуға болады. Өкінішке қарай, қазақстандық ешбір сайт, портал мұндай кең аудиторияны әлі күнге дейін қамти алған жоқ. Күніне 350 мың қазақстандық ұялы телефонмен «mail.ru agent»-ті тұтынады. Әлеуметтік желілердегі әрбір екінші адам өзі жайында өтірік мәлімет жазатын көрінеді.

Тарқатып айтсақ, олардың 29 пайызы есімі мен жасын, 23 пайызы отбасылық жағдайын, 22 пайызы түр-әлпеті және қызығушылықтары туралы, 17 пайызы білімі мен жұмысына қатысты жалған ақпарат беретін болып шыққан. Қазақстанда Интернет қолданушылар көбіне Ресейлік сайттарды қарайтыны және бұл жайттың тұрақты өсіп келе жатқаны алаңдатады. Мысалға, Казнеттің ең танымал сайттарын қарау күніне 100 мыңдай ғана болады екен. Ал Мой-Мир@Mail.ru сайтының қолданушылар саны екі жылда 185%-ға жеткен.

Келтірілген деректердегі сандарға назар аударсаңыз ақпаратты тұтынушылардың көптігіне куә боласыз. Ал сол тұтынып отырған ақпараттың барлығы расымен де керек ақпараттар ма деген сұрақ туындайды.

Жақында ғана бір радио толқынында беріліп жатқан хабарға куә болдым. Жүргізуші де келіп отырған екі қонақ та блогерлер. Олар қозғап отырған тақырыпқа қарап-ақ ақпараттың көп екендігіне, алайда өңделмегендігіне куә болдым. Сол эфирде он шақты тақырып көтерілді. Тақырыптар сол кезде әлеуметтік желілерде талқыға түскен белгілі бір тұлғалар төңірегіндегі қауесеттер, сағатына 120 селфи жасаған саяхатшы, облыстар жәрмеңкесі, блогерлер посты және тағы басқа тақырыптар. Бір сағат уақытымды бөліп тыңдадым. Бірақ бір нақты түйген ой, қорытынды болмады. Тек

осындай болыпты, осылай жасапты деп жалпы атап өтіп отырды. Бір тақырыпты толықтай қорытындыламай, екіншісіне көшті. Иа, блогерлер лентадан көп ақпаратты шолып қалғандары түсінікті. Алайда сол көп ақпараттан эфир арқылы тыңдарманға не айтарға таппағандарын да аңғардым. Міне, бұл ақпарат керексіз ақпарат. Алайда айналада не болып жатыр екен, ақпарат алайын деген тәуелділік мені осы эфирді соңына дейін тыңдатуға мәжбүр етті. Бірақ соңынан түсінгенімдей, керексіз ақпарат пен керекті ақпаратты ажырата білу керек екен. Ақпараттың мардымсыз болғандығы сол миыма қонбады. Бірақ тыңдадым. Уақыт та зая кетті, артық ақпарат та қабылданып қойды. Өңдейін десем, ешқандай ой таппадым.

2014 жылы Елбасы Н.Ә. Назарбаев мектеп оқушыларымен кездесуде «Твиттерде» немесе басқа да әлеуметтік желілерде отырып, уақыттарыңды босқа ысырап етпеңдер. Ең дұрысы өз араларыңда көп әңгіме-дүкен құрыңдар. Өйткені, нағыз дос ғаламторда емес, жаныңда жүргенін ұмытпа. Бүгінгі қоғамда адамдарды кітап оқитындар мен компьютерде отырып, уақыт өткізетіндер деп екі топқа бөлуге болады. Компьютерде отыратындар өмір бойы кітап оқитындарға қызмет етіп өтеді» [3] – деген еді. Ақпаратқа тәуелді болмай шынайы өмірге көбірек көңіл бөлу керек.

Әдебиеттер

- 1 Профессиональный блог Надежды Баловсяк. Здоровье компьютерного пользователя: информационная зависимость. 13.0.2008.
- 2 <http://tarbiye.org> республикалық ұстаздар сайты. Мусина А., Байрахметова Г.Р. Ақтөбе қаласы. Жастардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру. 05.04.2015.
- 3 Әлеуметтік желілер – мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігінің объектісі // Экономика газеті. Р. Бердібаев, саясат ғылымдарының кандидаты, Халықаралық ақпараттандыру академиясының академигі, Қ.И. Сәтбаев атындағы ҚазҰТУ. 15.01.2014.

References

- 1 Professionalny blog Nadezhdy Balovsiyak. Zdorovie komputernogo polzovatelya: informacionnaya zavisimost. 13.02.2008.
- 2 <http://tarbiye.org> respublikalыk ustazdar saity. Musina A., Bairakhmetova G.R.. Aktobe kalasy. Zhastardyn akparattyk madeniyetin kalyptastyru. 05.04.2015.
- 3 Aleumetitik zheliler – memlekettin akparattyk kauypsidiginin obektisi // Ekonomika gazety. R.Berdibayev, sayasat gylыmdarynyn kandydaty, khalykarakыk akparattandyru akademiyasynyn akademigi, K.Satpayev atyndagy KazUTU. 15.01.2014.